

La catedral: notes històriques a les concrecions d'un concepte

Marc Sureda i Jubany

Què deu ser una catedral? El que aparentment molts definirien com una església gran i preferentment gòtica és en realitat un terme que ha tingut diverses concrecions al llarg de la història i que, a partir d'una definició única en sentit estricte, pot designar realitats prou diferents. Sense pretensió d'aprofundir en tots els aspectes que poden sorgir a l'entorn d'aquest plantejament, tindrem com a objectiu partir de la definició general per veure com aquesta s'ha anat encarnant en diverses circumstàncies.

El concepte original i les seves derivacions

Una catedral és l'església que és seu principal del bisbe resident d'una diòcesi, de tal manera que a cada diòcesi n'hi correspon una. El nom deriva del setial des d'on el bisbe instrueix en la fe el poble fidel, en grec *cathedra*; encara que hi ha nombrosos exemples de càtedres mòbils i que el seu ús perdurà molt, ben aviat aquests mobles esdevingueren també fixos en determinades esglésies, com ara algunes basíliques romanes a partir del segle IV. Per causa d'aquest objecte, l'església on habitualment celebra el bisbe d'una diòcesi és anomenada església catedral, *ecclesia cathedralis*, un terme que apareix al segle X però que es popularitza sobretot a partir del segle XIII. La catedral, doncs, és un lloc de culte com tota església cristiana, però a més, essent com és l'episcopat el grau suprem del sacerdoci i el bisbe, el cap i el pastor d'una església particular, les celebracions litúrgiques a la catedral constitueixen la màxima i més plena expressió del culte diocesà (i així ho defineixen els documents oficials de l'Església catòlica, com ara la constitució *Sacrosanctum Concilium*

sobre la litúrgia en el seu número 41, un document generat l'any 1963 en el marc del Concili Vaticà II).

Tanmateix, que a cada diòcesi li correspongui una catedral no vol pas dir que a cada bisbat hi hagi d'haver sempre i per força un sol edifici amb aquesta dignitat. Existeixen les anomenades «catedrals» o esglésies que comparteixen la dignitat catedralícia. Aquesta multiplicat sol explicar-se per raons històriques. Pot donar-se que la seu d'una diòcesi hagi canviat de nucli urbà per causes demogràfiques, bèl·liques, administratives, etc. i que en el nou emplaçament una segona església sigui elevada a catedral, o fins i tot construïda de bell nou amb aquest objectiu. Un trasllat de seu d'aquesta mena fóra el cas de la diòcesi de Segorb-Castelló, designada precisament amb aquest nom doble. També pot succeir que per raons diverses dues o més diòcesis hagin quedat foses en una de sola, amb la qual cosa en aquesta diòcesi hi haurà dues o més catedrals. És el cas de la diòcesi d'Albarrasí-Terol. I, finalment, pot ser que s'anomeni catedral, encara que ja no ho sigui, una església que ho hagués estat en algun moment, com seria el cas de diverses esglésies d'Itàlia (a tantes poblacions, antigues seus de bisbats minúsculs, no és rar de trobar que la parroquial conserva el títol d'*antico duomo*) o tantes altres de França que deixaren de ser-ho a causa de les reorganitzacions diocesanes escaigudes sobretot entre 1790 i 1820 i que encara avui reben aquest nom.

Davallant un altre graó en la generalització d'aquest concepte, popularment s'anomena també catedral tota església de certa envergadura, preferentment gòtica o goticitzant, sobretot quan domina el paisatge urbà d'una determinada població; a Barcelona, per exemple, no és infreqüent sentir parlar de les catedrals de Santa Maria del Mar o de la Sagrada Família, quan cap

de les dues no ha estat mai seu episcopal. Perquè més enllà del seu concepte més estricte, la catedral és un fenomen d'abast universal i, especialment per bé que no de manera única, europeu: no es pot negar que aquestes siluetes punxegudes i imponents formen part de la imatge de moltes ciutats europees i, tant elles com allò que les envoltava, constitueixen una especificitat de l'urbanisme del vell continent. La catedral se'ns revela llavors com un monument de valor altament simbòlic, que participa més o menys en la definició de la identitat de cada lloc, fet traslladable a la identitat del cristianisme europeu i mundial: el mot s'empra per designar també doncs, encara que més impròpiament, qualsevol gran església monumental de l'arquitectura cristiana medieval, edifici imponent i complex, amb racons i raconets per descobrir, llegendes, fins i tot lectures simbòliques (no oblidem una llarga tradició d'interpretació esotèrica i alquímica de les catedrals que no ha deixat de tenir pes en la formació d'aquest concepte popular).

Per últim, el mot ha passat a tenir una dimensió gairebé emocional, relativa a la immensitat; és la porta per la qual hom passa a designar amb el mot «catedral» espais que impressionen per les seves dimensions, la seva rellevància o les seves connotacions comunitàries o identitàries, com ara una nau industrial, una gran estació, un estadi de futbol, un bosc... o que volen fer-ho, com ara una discoteca. Una ho ha fet recentment a les comarques gironines, tot adoptant, precisament, motius gòtics i romànics en la seva decoració.

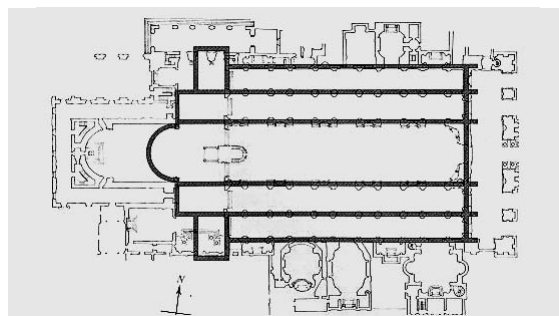
Entre el concepte inicial i estricte (catedral com a principal temple diocesà) i el concepte derivat i més ampli (catedral com a gran església monumental de l'arquitectura cristiana medieval, preferentment gòtica o, més enllà, lloc de grans dimensions que pot aplegar un gran nombre de gent i amb certes connotacions comunitàries) hi ha hagut un llarg camí que ha conduït a aquesta curiosa convivència, no exempta de confusions. Endinsar-nos, encara que sigui només durant unes pàgines, en la història de les catedrals ens servirà per entendre aquesta evolució conceptual i per valorar correctament l'abast de l'ús del terme en cada cas.

El naixement de les catedrals

Des del mateix segle I es coneix l'existència de comunitats cristianes en ciutats d'arreu de la Mediterrània. El cristianisme és una religió essencialment urbana, que

trigà molt, en termes generals, a introduir-se definitivament en els ambients rurals; la parròquia és, en aquest sentit, un fenomen tardà. La catedral s'ha d'entendre doncs com un fet essencialment urbà indestruïble de la primera cristianització: la seva presència reflecteix la consolidació d'una estructura eclesial que se sobreposa a l'administració de l'imperi, basada en les *civitates* i fonamentada en els seus nuclis poblacionals. I, efectivament, fins als segles finals de l'Antiguitat l'església episcopal conservà unes funcions pròpies i exclusives lligades a aquesta vocació inicial, com ara el baptisme i el catecumenat a càrrec del bisbe. En diversos casos i en el moments més alts de la cronologia, doncs, l'església del bisbe era simplement l'església de la comunitat cristiana de l'indret.

Tot i que la figura d'un cap de la comunitat o bisbe és testimoniada amb prou versemblança a partir del segle II, val a dir que abans de la promoció imperial del cristianisme al segon quart del segle IV les comunitats cristianes no havien pogut desenvolupar una tipologia pròpia de llocs de reunió i celebració litúrgica. Els casos coneguts consisteixen en l'adaptació d'edificis o de sales, en alguns casos semblants als locals que empraven les comunitats jueves. L'impuls decisiu que l'emperador Constantí donà a l'Església ocasionà la seva regularització institucional i administrativa i la manifestació d'aquest fet a través de la construcció de grans edificis de culte directament promoguts per l'emperador en persona; assenyaladament, a Roma, la gran església dedicada al Salvador i les no menys monumentals de sant Pere i sant Pau. S'admet que el model arquitectònic bàsic fou el de la basílica civil o judicial romana, tot i que a Orient no deixa de notar-se una preferència per les plantes centrades (en serà un exemple paradigmàtic la rotonda del Sepulcre de Jerusalem, associada tanmateix a una basílica) i sobretot les cúpules, que constituïran en aquesta zona una característica compositiva essencial.

Planta de Sant Joan del Laterà al segle IV.

Cal notar tanmateix que dels tres grans edificis romans només el dedicat al Salvador, conegut més tard com sant Joan del Laterà, estava destinat al culte diocesà, mentre que els altres nasqueren com a memòries martirials i per tant lligades a la commemoració del traspàs heroic dels dos Prínceps dels Apòstols, com havia de succeir amb els altres *martyria* de Roma i d'arreu. Sant Joan del Laterà, la catedral de Roma, fou doncs en molts aspectes la primera catedral en termes absoluts. Val la pena destacar que més enllà de l'església, construïda com les seves dues germanes segons el model de la basílica clàssica, la catedral de Roma tenia també una altra dependència per a un ús litúrgic concret, el baptisteri: un edifici de planta octogonal i desconnectat físicament de la basílica, i que comptava igualment amb una connexió amb el palau Lateranense, residència durant segles dels bisbes de Roma i encara avui seu del Vicariat de la diòcesi romana.

Maqueta de la catedral doble de Trèveris a finals del segle IV.

Aquesta disgregació arquitectònica constitueix, en realitat, una de les característiques definidores d'aquestes primeres catedrals, de tal manera que en aquest període inicial, més que simplement de «catedral», fóra més propi parlar de «grup catedral» o «grup episcopal». Casos com el de Barcelona contribueixen a fer-nos veure que el que els bisbes fan alçar és en realitat un complex format per un lloc de culte, un baptisteri i una residència-edifici administratiu (*episcopium*), eventualment acompanyats de construccions dedicades a la beneficència (hospital o *xenodochium*). I no només això, sinó que en diversos indrets (Trèveris, Milà, Ginebra, Lió, Grenoble, Viviers, Brescia) les catedrals consistiren en una doble església tot sovint unida per un tercer edifici, sovint destinat a baptisteri. Les

esglésies d'aquests conjunts rebien títols complementaris: a Lió, per exemple, l'edifici principal es col·locà sota l'advocació de sant Joan, el menor sota la de la santa Creu i el baptisteri sota la de sant Esteve. Altres combinacions habituals inclouen el títol de santa Maria per a l'església principal així com sants locals si s'escau. La tríada santa Maria – sant Pere – sant Miquel és relativament habitual en diversos grups episcopals, assenyaladament en aquells que, segles més tard, en contextos altmedievals, s'identifiquen a la Catalunya vella. El conjunt de les esglésies de Sant Pere de Terrassa, malgrat les diverses modificacions a les que ha estat sotmès, constitueix un bon exemple d'aquest fet, tot i que caldria precisar el seu estat en el moment en què es podria adscriure a l'antiga seu d'Egara. S'ha estimat que les raons d'aquesta duplicitat poden obeir a l'ús d'una església en temps d'hivern i l'altra a l'estiu, o bé una per a catecúmens i l'altra per a batejats o, millor encara, una per al culte diocesà i l'altra per a la comunitat de clergues que assistia el bisbe o vivia amb ell. Aquest col·lectiu clerical inspirat en la vida apostòlica, ja conegut pels textos a la Hispània visigoda i perllongat fins avui a l'Orient bizantí per la caracterització monàstica del clergat catedralici, serà cabdal per al posterior desenvolupament de les catedrals a partir d'època carolíngia, quan el coneixerem com a capítol de canonges.

La instal·lació d'aquests conjunts més o menys vastos en el context de les ciutats de l'Imperi es va dur a terme de maneres molt diverses, segons quins fossin els condicionants urbanístics, el moment d'implantació i el marge de què disposava l'església local en cada cas. Així doncs, tant podem trobar conjunts catedrals que se situen tan aviat com poden al centre de la ciutat, tot substituint l'antic centre cultural i representatiu romà (Trieste, Aosta), en general escassos, com d'altres que se situen en espais urbans més allunyats del centre, propers a les muralles i en alguns casos relativament marginals (Florència, Barcelona, Tolosa, Autun), així com disposicions, no gaire abundants però no pas inaudites, al defora de les muralles urbanes, en posicions suburbanes, relacionables o no amb contextos cementerials (Girona). Cal entendre, en termes generals, que els conjunts catedrals s'instal·laven en l'espai disponible a la ciutat, depenent de les seves dimensions, en un context en què durant alguns segles les antigues estructures cíviques degueren conservar, en molts llocs, la seva utilitat pública.

Bisbe, canonges i catedral en la «renovatio» carolíngia

És obvi que aquesta línia esquemàtica amaga les variacions i evolucions que un període de quatre segles aconsellaria de tenir en compte. Tanmateix, l'arribada del segle vuitè, en el qual per diverses raons anem tendint a situar el final de l'Antiguitat en molts aspectes, representa també per a la història de les catedrals un punt d'inflexió que no pot ésser preterit, menys encara a la Catalunya vella, on es participà d'aquest procés des dels moments gairebé inicials de la seva cronologia.

En aquest moment podem donar per perfectament consolidada la parroquialització del territori rural de la majoria de l'Europa romanitzada (per bé que les persistències de la religió ancestral hagin de perdurar en tants aspectes), així com la difusió dels centres monàstics amb els seus propis llocs de culte, de tal manera que la catedral ja no és l'únic edifici del culte cristià en una diòcesi. N'és un exemple la potestat parroquial del bateig, el qual, a més, ja s'administrava a infants. El paper que adquireix l'Església en el context de l'imperi restaurat, que implica l'aliança estratègica del bisbe de Roma amb l'emperador dels Francs, atribueix al bisbe un reforçat paper de funcionari imperial, que depèn del poder civil i rep d'ell importantíssimes concessions, entre les quals cal no oblidar la possessió de vastos territoris als comtats de la diòcesi. En correspondència, la catedral ocupa una nova posició de cares enfora, més implicada que mai en l'administració diocesana (els canonges auxiliaven el bisbe en el govern espiritual de la diòcesi, fet reflectit en la dimensió geogràfica dels ardiaconats) però també un nou paper de cares endins, que no es pot deslligar de la reforma eclesiàstica endegada per Carlemany a cavall dels segles VIII i IX, que inclogué tant aspectes organitzatius com culturals com també litúrgics. Val la pena incidir de passada en el fet que la nova litúrgia romanofranca, o romana reformada, era un pas més en un procés de mistificació de les celebracions que progressivament les allunyava de la participació comunitària i les convertia en actes sagrats en mans de professionals, que el poble fidel contemplava més que no pas hi participava. No cal dir que aquestes novetats havien de reflectir-se poderosament en l'arquitectura.

El sínode d'Aquisgrà (816-817) regularitzà els establiments monàstics a l'interior de l'imperi tot impo-

sant-los la regla benedictina: per a molts autors, això representà també l'adopció definitiva d'un model arquitectònic basat en el claustre. Pel que fa a les catedrals, objecte de normatives eixides de la mateixa assemblea eclesiàstica, aquesta correlació no és així de clara ni de bon tros. Nogensmenys s'hi fa esment explícit d'aquest col·legi de clergues que envolta el bisbe: malgrat que aquestes normes representen en molts casos la represa o l'actualització d'allò que ja prescrivien antigues tradicions o reglaments, com els dels concilis toledans del regne hispanovisigot, es pot dir que el món carolíngi proporciona les primeres notícies dels capítols catedrals tal com arribaren al món medieval, amb les primeres assignacions de rendes pròpies i independents de les episcopals. Aquest fet cabdal, progressivament consolidat, cristal·litza arquitectònicament en la construcció de dependències destinades a la vida comuna d'aquests clergues, com dèiem de més mal identificar i molt mòbils en la cronologia segons les circumstàncies de cada indret, alhora que la casa del bisbe es va separant també d'aquest recinte. I igualment cal esmentar que el conjunt catedralici continua dotat d'un hospital en molts casos i, sobretot, es configura com a centre d'ensenyament «reglat», segons el programa d'estudi de les set arts liberals articulades per Alcuí de York, és a dir, el *trivium* (gramàtica, retòrica i dialèctica) i el *quadrivium* (aritmètica, geometria, astronomia i música), coneixements necessàriament previs a l'estudi de la teologia. La catedral queda ben definida com a lloc de culte, de caritat i especialment també de cultura.

Pel que fa als edificis de culte, a nivell arquitectònic les novetats poden ser més cabdals o més subtils. En alguns indrets l'emmirallament amb la litúrgia romana i la seva condició estacional afavoreix la presència de diversos edificis que permetin mantenir una complexitat litúrgica i topològica, com és el cas del grup episcopal de Metz. També perviuen les catedrals dobles, on més clarament que mai una de les dues esglésies és assignada al capítol canonical. En altres indrets, sobretot de l'àrea central de l'imperi, la combinació de les mirades a Roma (on les grans esglésies com sant Joan o sant Pere estaven occidentades) i a Terra Santa (on la rotonda de l'Anàstasi es trobava també a ponent de la basílica) juntament amb la tendència a girar-se cap a llevant per al sacrifici eucarístic, conduïren a una bipolarització dels temples (absis oriental i occidental) i en un tractament particular dels extrems de ponent, on

es bastiren torres o grans massissos amb capelles altes dotades d'usos litúrgics de caire pasqual. Això, que és perfectament testimoni en alguns edificis monàstics, valgué també per a les més importants catedrals de l'imperi. En tot cas, s'experimenta una certa tendència a la concentració que eclosionarà a partir dels segles següents.

La catedral medieval i postmedieval

La situació del món carolingi deixà indubtablement assentades les bases del que hauria d'ésser la catedral medieval i, de fet, en molts aspectes més enllà encara, fins als canvis que acabà representant la fi de l'Antic Règim.

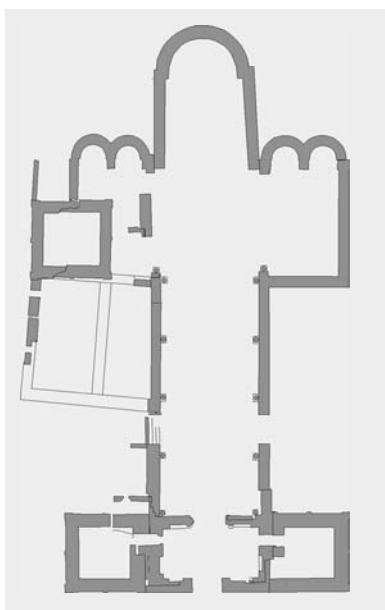
El creixement demogràfic i l'eclosió del sistema feudal acabaren de consolidar, amb la seva empremta, determinades dinàmiques i s'arribà a una situació que en molts aspectes perduraria fins fa poc. Al segle XI, en termes generals, el bisbe i els canonges s'han integrat en el nou sistema de relacions polítiques i, en les ciutats episcopals, passen a ser poders de gran rellevància, a vegades els únics que queden o els més notables, en concurrència amb els magnats laics. Això va anar impulsant la construcció d'edificis que adquiririen una dimensió simbòlica molt notable, sobretot des del punt de vista social. La catedral esdevé un edifici de gran prestigi, correlatiu al prestigi del bisbe i progressivament encara més dels canonges; però, a més d'aquests poders religiosos, són també els notables laics els qui, havent trobat en la catedral el lloc ideal on expressar la seva preeminència social (en concurrència segons l'època amb monestirs i especialment convents en àmbit urbà i a partir del segle XIII), pugnen per esdevenir promotors dels nous edificis.

Aquestes noves esglésies es caracteritzen per un disseny que integra els llocs de culte; és a dir, s'abandona la multiplicitat d'edificis en benefici d'un sol temple de notables proporcions. Ara bé, aquest temple únic no està constituït per un gran àmbit unitari, sinó que hi ha una notable fragmentació interior d'espais, a diver-

sos nivells. Fruit de l'acumulació de funcions en un sol edifici, s'accentuen les separacions entre els tres espais del temple: el santuari, destinat a la missa; el cor, contigu, que és l'espai propi dels canonges; i la resta de la nau, que és l'indret destinat als fidels. No pas secundària en aquest procés fragmentador és la progressiva tendència, nascuda a l'època anterior, a considerar la missa com a sacrifici devocional, fet que assegura la proliferació de misses privades i obliga a l'aparició d'altars diferents del major. Des del segle X les plantes de grans edificis sobretot monàstics ja mostren correntment solucions consistents en absidiols en bateria, situats als transseptes, a banda i banda de l'absis major, i, poc després en la cronologia, d'altres disposicions com la de la girola amb capelles radials, que serà la solució preferida en el gòtic i s'estendrà als murs perimetrals de les esglésies a partir d'aquest període. Neix també en aquest context, molt a grans trets, l'anomenada «façana harmònica», una entrada central flanquejada per dues torres. La fórmula té èxit a bona part de l'Europa septentrional, juntament amb altres trets relativament comuns com ara les naus múltiples amb diferència notable d'alçada o la planta cruciforme; a partir de les darreries del segle XIII es començaran a construir edificis de proporcions mai vistes. L'arquitectura meridional, per contra, desenvoluparà altres preferències no menys monumentals, com ara la tendència a la nau única i a la façana senzilla, que si no formen part de la imatge típica d'una

catedral és a causa, com veurem, dels prejudicis historiogràfics i estètics del romanticisme.

Però malgrat que l'antic conjunt episcopal, o l'antiga catedral doble, s'hagi convertit en un sol edifici de culte, aquesta catedral medieval no deixa de cap manera de tenir una repercussió definitiva en el seu entorn urbà immediat. La nova rellevància del bisbe i del col·legi canonical que esbossàvem a l'inici d'aquest apartat, sumada als diversos moviments que constituïren a les darreries del segle XI el que s'anomena la «reforma gregoriana» i que havien d'incidir en la progressiva regularització de molts capítols catedrals, tindrien també la seva correspondència en la materia-

Planta de la catedral romànica de Girona.

litat arquitectònica. A partir del segle XI assistim a la construcció de nous conjunts integrats per als canonges, que constitueixen amb l'església i a vegades amb el palau episcopal autèntiques «ciutats santes» dins la ciutat. D'això cal retenir-ne la no independència de l'edifici catedral respecte del seu entorn immediat. Aquestes «ciutats santes», promogudes pels bisbes i més tard pels canonges, que esdevenen en bona part hereus seus en l'autoritat urbana, arriben a rivalitzar amb els castells comtals. A Castelló d'Empúries, per bé que no es pugui parlar pròpiament de catedral, la topografia reflecteix aquesta oposició simbòlica: la ciutat santa al Puig Salner, patrocinada pel bisbe i capítol de Girona, s'oposa, en les cronologies inicials de la vila, al Puig del Mercadal, al voltant del qual s'aglutina el poder comtal. L'oposició simbòlica és confirmada, ben significativament, per la usurpació de la casa de la canònica que dugué a terme Hug II el 1078. L'afany de reforma canonical i d'aïllament d'aquesta ciutat santa pot ser tan gran que dugui, en alguns casos extrems, a la separació absoluta de tot el complex ben lluny de la ciutat, en un lloc apartat: és el cas de la catedral de Magalona, prop de Montpeller, que el bisbe Arnau (1030-1060) decidí instal·lar en un illot fortificat.

Tot i això, aquesta ciutat santa dista de ser homogènia. Molts capítols no acceptaren les noves mesures restrictives o es relaxaren en les intencions primitives, de tal manera que aparegueren, als entorns de les catedrals, les cases dels canonges. Això crea un altre fenomen associat a les catedrals: el barri canònic, que és més aviat obert a les nostres contrades però que en molts casos, especialment a França, pot esdevenir una autèntica ciutat dins la ciutat, fins i tot amb portes i muralles (és el cas de Lió, de Viviers o de Lo Puèg). La independència dels canonges a l'hora de regular el seu espai de vida, a més de ser testimoni del relatiu fracàs de les mesures reformistes especialment a partir del s. XII, ens manifesta igualment que els capitulars han pres el relleu al bisbe a l'hora de fer-se seu el recinte canònic i el temple catedral, de monumentalitzar-lo i de mantenir-lo. N'és un exemple arquitectònic la construcció, a partir d'aquesta centúria, de nombrosos claustres catedrals, en una circumstància en què aquest dispositiu ja no és del tot necessari per a la vida comuna. El capítol de canonges, més que qualsevol altra persona o institució, esdevé el principal promotor de les obres de les grans catedrals.

El barri catedral de Lió al segle XVI.

Més enllà de la materialitat de l'edifici, per comprendre bé què era una catedral en època medieval i moderna cal seguir el fil de les seves diverses funcionalitats, ja aparegudes en els períodes anteriors però cristal·litzades en molts aspectes en aquest moment. Per exemple, la funció assistencial. Que la catedral era un lloc d'assistència als necessitats ja quedava clar des de la construcció dels primers hospitals urbans, en els primers segles d'història de les instal·lacions episcopals. És, però, a partir dels inicis del segon mil·lenni que es funden, des de les catedrals, institucions reglades de beneficència a les quals es destinen rendes i administracions específiques, de manera que la beneficència, per bé que fora de la catedral, hi continua estretament lligada. És el que a Catalunya coneixerem com l'Almoïna de la Seu, per exemple les de Barcelona o de Girona, aquesta darrera fundada el 1228 per Arnau d'Escala.

A partir de les bases posades ja en època carolíngia, la catedral medieval es consolida com a lloc d'aprenentatge i de producció cultural. Després dels monestirs, les catedrals es constitueixen en llocs on la cultura es fa present al cor de l'àmbit urbà, un fenomen que en diversos punts d'Europa es relaciona amb el naixement de les universitats. A les catedrals hi ha *scriptoria*, biblioteques i arxius; l'ensenyament hi és, a grans trets, reglat (*trivium* i *quadrivium*) i obert als infants de les classes benestants, que han de formar els quadres dirigents de l'Església i de la societat; a més, no cal dir que s'hi aprèn el funcionament de la litúrgia i del cant (el mestrescola o cabiscol fa igualment les funcions de cantor i director de la *schola cantorum*), fet que es troba en relació amb l'esplendor de les cerimònies catedralícies. La combinació dels estudis ordinaris amb els musicals, amb més o menys fortuna, perdu-

rarà en les escolanies d'època moderna i en les que resten encara avui dia, a casa nostra o assenyaladament als països anglosaxons.

Però la catedral també és un lloc d'aprenentatge no formalitzat, és a dir, també els qui no van o no han anat a cap escola hi aprenen coses: els grans programes iconogràfics contribueixen a l'aprenentatge dels continguts de la fe per part d'una majoria il·letrada, a nivells més bàsics o més complexes, complementats i en diàleg amb les prèdiques i exhortacions; al costat d'això, els escenaris artístics que construeixen a la catedral els poderosos, religiosos o laics (promoció de capelles, d'objectes d'art, de monuments funeraris, amb ús privilegiat dels senyals heràldics sobretot a partir de la baixa Edat Mitjana), fan també aprendre el llenguatge simbòlic del poder. En aquest sentit les tombes i les expressions artístiques que les acompanyen es configuren com a autèntics indrets on es troba codificada l'expressió del poder i el seu anhel de memòria.

Seguint aquest mateix fil ens cal caracteritzar la catedral com un lloc d'efervescent activitat econòmica. Per començar, s'ha de tenir en compte l'entitat de la catedral com a actor econòmic i possessor de béns: el capítol gestionava un fons de propietats immobiliàries rurals i urbanes molt important, així com una sèrie de drets en la seva major part monetaritzables i fins i tot alguns monopolis d'interès: en efecte, els capítols poden posseir el propi forn de pa, carnisseria, peixateria, etcètera. Aquest paquet, procedent de donacions imperials i particulars i també de compres és, des del segle XI, clarament independent dels béns episcopals. Des del segle XIII, les administracions diocesana i capitular queden també separades progressivament i els canonges comencen a desenvolupar el seu propi sistema administratiu, basat a Catalunya en les pabordies. La prebenda comuna era repartida en paquets de propietats sota l'administració d'un paborde, de tal manera que cadascun d'ells havia de mantenir els canonges durant un determinat període de l'any. El creixent nombre de beneficiats també va anar lligant a la catedral un nombre creixent de propietats.

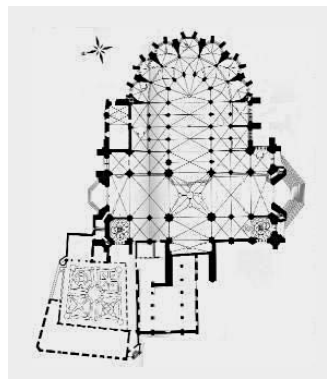
Aquests recursos de la catedral es gasten, comentada ja la funció assistencial que representen els hospitals, en el sosteniment d'un ampli espectre de clergues (i per tant d'un bon sector de la població) ben bé fins la depressió o desaparició, al final de l'Antic Règim, dels béns eclesiàstics. La despesa es fa també sense perdre de vista la raó d'existir d'aquests cler-

gues de la catedral: l'acompliment de les seves funcions litúrgiques. I és precisament el culte el que genera també una llarga sèrie de despeses, tant ordinàries (els ciris, les estores, la fusteria, les reixes, les tovallones i draps d'altar, els llibres de l'administració...) com extraordinàries (vasos sagrats, custòdies, reliquiaries, arquetes, creus processionals, imatges, retaules, robes precioses i indumentària sacra, ornaments tèxtils, llibres litúrgics, orgues...). La catedral és doncs també un lloc de creació artesanal i de promoció artística: més enllà dels pobres i dels clergues, un ampli sector de l'artesanat urbà (cosidores, enquadernadors, candellers, campaners...) i una porció dels circuits artístics d'abast més o menys internacional viuen en part dels encàrrecs poc o molt substanciosos que reben de la primera església diocesana.

A part d'això, que sempre havia acompanyat la vida dels grans centres de culte, en el món medieval, especialment a partir del segle XIII, el gran moviment econòmic a l'entorn de l'obra d'art és la construcció de la pròpia catedral, la reconstrucció parcial o ben sovint total del mateix edifici de culte. És la màxima expressió de la voluntat d'aquests bisbes i capítols que han esdevingut els personatges més rellevants de la ciutat i del territori, i també dels poderosos laics que hi impliquen part del seu prestigi. Efectivament, el concepte gòtic de la catedral sol correspondre a una obra massiva, de gran volum, amb formes modernes i agosarades, de preeminència espacial pel damunt de la ciutat i alhora oberta al nucli de població i en franca comunicació amb ell. La façana gòtica incorpora com a element essencial el portal, el gran accés obert cap enfora que testimonia una preocupació per la presència urbana, una cura per l'impacte en l'espai urbà immediat, i fins i tot una voluntat d'acolliment; alhora, domina la silueta de la ciutat. La nova construcció vol ser un reflex del poder i del prestigi dels qui l'encarreguen, a vegades en competència amb el castell o palau que s'alça en altres indrets de la ciutat. Això explica els projectes ambiciosos, les compres costoses de terrenys, les obres inacabables que caracteritzen aquests edificis únics i, per què no, ostentosos. És conegut el cas dels canonges de Sevilla, que el 1402 admetien que la seva intenció era la de «construir una catedral tan gran que aquells qui la veuran acabada ens prendran per bojós». Però no cal anar tan lluny: davant la decisió que es prengué a Girona el 1386 de continuar la catedral a tres naus, fona-

mentada bàsicament en criteris tècnics, el tresorer Berenguer de Font, el canonge Dalmau de Vilalleons i el prevere de capítol Pere de Montcorb, tres membres del clergat catedralici, no es resignaven a acceptar l'oblit d'un projecte tan original i esplèndid com el de la nau única i reclamaven que, si s'havia d'acceptar la vulgaritat de les tres naus, almenys es compensés amb «alguna obra molt bella i excel·lent com un cimbori, campanar o altra cosa amb què dita església sigui coneguda i honorada i totalment decorada». De fet, la pretensió de notorietat d'aquests clergues visionaris, la seva ardidesa més enllà dels consells tècnics i la seva resistència al projecte disminuït, a la recerca d'una obra esplèndida i única, havien de tenir continuïtat trenta anys després, amb la decisió de reprendre, ni més ni menys, la construcció de la nau única gòtica més ampla del món.

L'altra cara de la moneda d'aquesta ambició desmesurada era la prolongació de les obres, sovint també desmesuradament. Uns edificis de tals pretensions i dimensions no podien ser escamesos unitàriament, en una sola campanya constructiva, ni tan sols seguint un sol projecte, que era modificat en tantes ocasions al llarg de les dècades o fins i tot dels segles segons el parer dels mestres majors, dels promotors, de la moda o, més imperativament, segons la disponibilitat econòmica. A més, el culte, raó d'ésser fonamental de la construcció, no podia cessar; i ben sovint les velles estructures s'havien de mantenir en servei fins que la nova obra no fos suficientment acabada. La imatge unitària que, com d'aquí a poc veurem, se sol tenir de la catedral gòtica, de la catedral per antonomàsia, deriva d'una formulació tardana i sovint lligada a l'acabament també tardà d'aquests monuments. La imatge més habitual d'una catedral medieval era molt sovint, doncs, la d'un edifici mixt, format per una construcció nova i una de vella en convivència, la nova segons els casos visiblement a mig fer, en construcció, perennement per acabar: el que anomenem col·loquialment l'«obra de la seu». Fou aquesta, per exemple, la imatge de la catedral de Girona fins que el 1701 s'enderrocà el que quedava de la seu romànica o el 1760 es deixà raonablement (però no del tot) enllestida la façana i coronat el campanar; i és encara l'aspecte de l'ambiciosíssima catedral de Beauvais, on diverses catàstrofes constructives van deixar, finalment, una capçalera gòtica de 50 m d'alçada adossada a la minúscula, en comparació, *oeuvre basse* romànica de la nau.

Planta de la catedral de Beauvais. Als peus, les restes de l'obra romànica adossada al creuer gòtic.

És clar que no totes les catedrals participen d'aquesta ambició renovadora: diòcesis petites, o pobres, o creades tardanament en nuclis modestos, aprofiten els edificis que tenen, que no s'adiuen als grans projectes gòtics del nord d'Europa. Però és igualment cert que aquesta onada va influir en la consideració del que havia d'ésser una catedral des del punt de vista material i concretament arquitectònic a bona part de la cristiandat. Sense anar més lluny, el concepte de la catedral com a edifici de prestigi amb centralitat urbana que aboca a aquests excessos està perfectament reflectit en el cas de la parroquial de Santa Maria de Castelló i les seves circumstàncies històriques. Certament, en el cas del gran edifici gòtic que avui podem admirar no es pot parlar de la promoció directa per part de bisbes ni de canonges, encara que l'església pertanyés en efecte al capítol de la catedral de Girona. En tot cas l'església se'ns manifesta com un edifici que, a banda del campanar, participa de les innovacions de l'arquitectura del moment i constitueix un exemple ben remarcable del gòtic meridional. No desmereix gens, així, del fenomen de les grans catedrals gòtiques europees en la seva dimensió eminentment simbòlica: no només l'església es troba en el lloc preminent del nucli urbà, sinó que està en clara correlació topogràfica amb la seu del poder comtal. Però la lectura, en el cas de Castelló, és a la inversa, i per això prou il·lustrativa d'aquest concepte monumental de la catedral: en aquest cas no es tracta d'un capítol o d'un bisbe que refan la seva catedral, sinó d'un poder polític que pretén, mitjançant la construcció d'un edifici equiparable als grans projectes del moment i digne del títol catedralici, la restauració d'una diòcesi extingida feia més de mig mil·lenni. Els comtes d'Empúries (assenyaladament Joan I, 1364-1399) havien previst que l'existència de la catedral ajudés a revivir

l'antiga diòcesi emporitana, cosa que mai no es va aconseguir. Això ens demostra fins a quin punt la materialitat de l'edifici era important en l'imaginari medieval i com un edifici que escaigués al que havia d'ésser una catedral era apreciat a l'hora d'ajudar a obtenir la dignitat diocesana.

Molt a grans trets podem entendre que la catedral en època moderna no veu modificades, en allò essencial, les funcions i les condicions que queden definides a l'Edat Mitjana. El concili de Trento comportà canvis importants en l'espiritualitat, en la teologia, en les formes artístiques i en alguns aspectes de la litúrgia, així com en l'estructuració i administració eclesiàstiques, però no va incidir de manera determinant en el món de les catedrals. Cal notar potser determinats canvis en la disposició dels presbiteris, en el disseny de les plantes o en aspectes decoratius com ara els retaules; els nous conceptes de l'espai obvien la importància de la llum exterior que s'observava en el gòtic en virtut d'altres concepcions progressivament més teatrals, i per tant el tractament dels murs i de la seva decoració esdevé també diferent. I això encara en els edificis que es fan de cap i de nou, sobretot en noves diòcesis. Les funcions de la catedral medieval perduren, adaptades a les penúries, limitacions i retallades de cada circumstància històrica. En aquest sentit, més que els edificis de culte pròpiament, són els barris catedrals i els edificis a redós seu els que pateixen en major mesura aquestes penúries. La catedral fins al segle XIX, fins i tot a Espanya després de la desamortització i la reorganització del concordat de 1851, continua funcionant amb els esquemes apedaçats de la catedral medieval.

La catedral, tòpic romàntic

Al s. XIX, tanmateix, era cada cop més clar que s'havia acabat el món de les catedrals tal com s'havia entès fins llavors: s'obre un període de desorientació i de nostàlgia, identificable en tants altres aspectes de la història, en concret de la història de l'Església catòlica, que es manifesta en part en la represa d'estils artístics del passat medieval, considerat l'època d'or de les catedrals. Paradoxalment, aquestes, més enllà de les seves funcions estrictes, que començaven a esgotar-se, reviscolen, i entren en una nova vida on hi ha l'origen del «fenomen catedral» contemporani.

En efecte, és del romanticisme d'on prové aquesta rellevància en l'imaginari col·lectiu. En paraules de Proust, la importància de la catedral era molt menor per a un devot del segle XVII que per a un ateu del segle XX. La catedral medieval és per als romàntics un monument fascinant que transcendeix la seva funció cultural i religiosa. Només per les seves qualitats estètiques ja és apreciada com una icona: és el moment de recordar; encara que pertanyent a cronologies prou més tardanes, la sèrie de teles que Claude Monet dedicà als efectes que la llum produïa sobre la catedral de Rouen (1892-1894). I concretament, com es reflecteix també en aquesta sèrie pictòrica, és el gòtic l'art que s'identifica més plenament amb aquests conceptes. La relació entre l'art gòtic i les catedrals perdura en la historiografia: només cal recordar la monumental monografia de Georges Duby sobre l'art europeu entre 1140 i 1280, que és titulada, no pas per casualitat, *L'Europe des Cathédrales* (1966). Per a un historiador de tanta rellevància la catedral gòtica i la seva gènesi és el símbol que identifica perfectament el període descrit. De passada, en un context més concret, aquest lligam indisoluble, en l'imaginari, entre catedral, edifici gran i arquitectura gòtica és el que fa semblar impossible o inadequat que un edifici com Santa Maria de Castelló d'Empúries no sigui una catedral.

Per què el gòtic i per què les catedrals? Especialment la generació de 1830 havia redescobert l'art gòtic i l'havia erigit en essència de la cultura europea i, més encara, de les cultures i esperits nacionals. És normal doncs que els grans edificis gòtics, entre els quals excel·lien les catedrals, esdevinguessin llavors no només símbols de potència estètica sinó autèntiques pedres de toc de la construcció de les identitats nacionals arreu d'Europa en aquest període crucial. A França, per exemple, cal considerar per damunt de tot la figura senyera de Victor Hugo qui, amb la seva universalment coneguda novel·la *Notre-Dame de Paris* (1831), consolida una concepció romàntica i nacionalista de la catedral: aquest gran ésser palpitant, no pas una massa inerta de pedra, és el lloc on es manifesta la unitat de les arts, presidides per l'arquitectura; és el lloc on la llibertat de la ciutat, la burgesia urbana, manifesta el seu geni col·lectiu en contraposició a la teocràcia jeràrquica que produí els monuments romànics. La catedral esdevé el lloc de perfecta realització del geni col·lectiu de les classes mitjanes, de la burgesia, dels integrants de la nació

La catedral ideal de Viollet-le-Duc.

romàntica i burgesa que esdevenen per primer cop actors històrics en primer pla. Altres nacions experimentaren moviments semblants, com els que a Alemanya es generaren al voltant de la catedral de Colònia, que finalment s'enllestí (no podia ser d'altra manera) en estil neogòtic vers 1880. A la Gran Bretanya hi ha una predilecció semblant pels monuments i per l'art gòtic, amb un biaix particular cap a l'espiritualitat, tot entenent que el gòtic és l'art que més adequadament i profundament expressa l'esperit del cristianisme occidental i en concret de la tradició de l'Església d'Anglaterra. No cal dir que això implicava, en una certa mesura, el menyspreu de les formes d'expressió artística posteriors, clàssiques o barroques: en visitar la catedral de Girona el 1863, l'arquitecte anglès G.E. Street oposava l'esplèndida nau única, gòtica, a la façana barroca, que jutjava «d'estil completament pagà». El propi Parlament de Westminster (una altra «catedral» nacional) és reconstruït en estil neogòtic després de l'incendi de 1834.

Aquestes concepcions triomfaren ràpidament en la pintura, en la literatura i en altres arts; però és especialment en l'arquitectura que es desplegueren amb la màxima vigoria. I això tant en la creació de noves esglésies (el neogòtic, esclaridorament anomenat *Gothic revival* a Anglaterra) com, especialment, en la restauració monumental segons els criteris del que avui anomenem restauració d'estil. Es congreguen en aquesta activitat la fascinació pels grans espais gòtics i la idea de la genialitat encarnada en l'artesanat de la maçoneria medieval; la concepció de monument artístic, d'obra d'art total, i la recerca històrica de talls positivistes a l'encalç de l'esperit nacional i de l'autèntic passat on el present de la nació s'emmiralla.

Sense cap mena de dubte cal invocar aquí el personatge irrepetible d'Eugène Viollet-le-Duc (1814-1879), arquitecte i amic de Prosper Mérimée, qui a més de literat fou responsable dels monuments nacionals de França i li encarregà nombrosos projectes arreu del país. Profund estudiós, segons els més avançats criteris de l'època, del passat medieval, de les seves concepcions artístiques i de la tècnica constructiva que s'hi emprava, Viollet provà en diversos indrets d'organitzar el treball tot mirant de reproduir les llotges de picapedrers del segle XIII i investí la restauració dels edificis tot intentant de restituir-los el seu aspecte original, això és, la seva fesomia ideal, fins i tot si la construcció no havia mai arribat a quedar enllestida segons aquest suposat projecte primigeni. La idea de Viollet quant a una catedral, com la de tants altres arquitectes de la seva època, especialment a França, era la d'un edifici del segle XIII ple, el moment en què el gòtic francès es manifesta amb puresa i plenitud. No ens ha de sobtar doncs que en la seva obra escrita cabdal, el *Dictionnaire Raisoné de l'Architecture*, dediqui part de l'epígraf consagrat a la catedral a definir i dibuixar una catedral ideal, i per tant alhora irreal. La reflexió que duia a aquest model fou el que guià sens dubte les seves intervencions arquitectòniques, és a dir, el que l'impulsava a destruir sense remordiments els elements «posteriors» a aquest estat ideal (del segle XIX o del segle XV, tant era) i alhora restituir-hi parts que potser mai no havien existit. La seva escola marcà profundament la teoria de la restauració arquitectònica i el tractament dels monuments per tot Europa durant una llarga època, no sense contestació.

A Catalunya cal recordar en aquest context la reconstrucció del monestir de Ripoll a càrrec de l'ar-

quitecte Elies Rogent (1886-1893), que constitueix un clar exemple paral·lel de les preses de partit de la restauració d'estil per a la reinvençió d'un monument. En aquest cas, la mancança de l'element gòtic (de fet, la destrucció material d'allò de gòtic que quedava a l'església de l'abadia) obeeix a unes coordenades estrictament corresponents, ja que en el cas de l'epopeia catalana la parcel·la artística que ha estat considerada com a nacionalment significativa —és a dir, l'estil nacional— ha estat i ja era llavors, sens dubte, el romànic.

Aquest concepte romàntic de la catedral va ser tan fructífer a tants nivells que és encara el dominant en l'imaginari col·lectiu. Alain Erlande-Brandenburg ha valorat amb una expressió feliç l'acció dels romàntics cap a la catedral: van cometre errors tan grans com la passió amb què van mirar de comprendre-la. I alguns d'aquests encerts i errors han perdurat i han influït significativament en la imatge actual de la catedral. Per exemple, la consideració del gran edifici gòtic va dur en molts casos al seu aïllament físic, fet que indueix a la incomprensió de la seva realitat urbanística original, molt allunyada de la singularitat i unicitat de l'obra d'art romàntica.

Epíleg: la catedral, avui

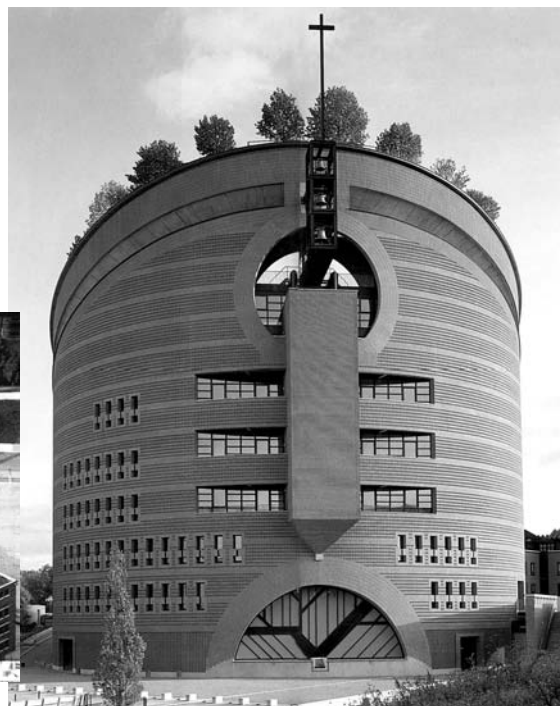
L'esperit del romanticisme, doncs, ha deixat petja definitiva en la història de les catedrals, de manera que la idea del terme que en prové passa molt al davant, en l'imaginari col·lectiu, del significat estricte del mot. I ja hem vist que aquest concepte ampli continua la seva vida pròpia, emprat per a la designació tant d'autèntiques catedrals com d'edificis religiosos que no ho són, així com d'altres construccions que ni tan sols tenen un ús o una finalitat religiosa.

Panoràmica de la catedral d'Evry.

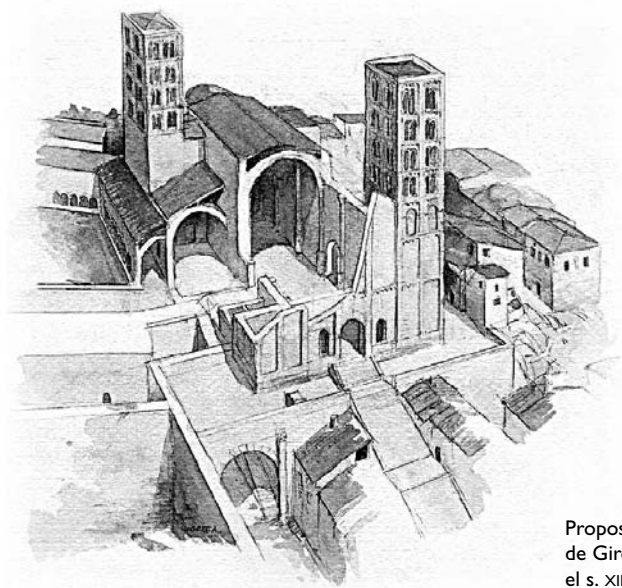
Avui dia cal que ens preguntem quina relació mantenen aquests dos conceptes, l'estricta i l'ampli. Per tal que una catedral —la seu d'un bisbe— sigui reconeguda avui com a tal, cal que s'hi manifestin les condicions de grandària, monumentalitat i, si se'ns permet, «goticitat» dels edificis medievals i dels que, segons el seu model, construïren els romàntics? Tot fa pensar que avui, a la llum del que fou el Concili Vaticà II i considerant les dinàmiques del cristianisme en la societat contemporània, l'Església, sense menystenir i aprofitar quan cal la versatilitat d'aquesta idea àmplia de catedral, tendeix a repensar el primer temple diocesà en altres coordenades més fidels al concepte estricte i, fins i tot, més semblants a la originalitat que representaren, al segle IV, les primeres catedrals; és a dir, com a casa comuna de la diòcesi presidida pel bisbe.

Bé és cert que es continuen construint i acabant catedrals derivades de les antigues tipologies tradicionals i fins i tot, com al segle XIX, emmirallades en els estils medievals (per exemple la catedral de l'Almudena de Madrid, enllestida fa relativament poc amb un interior gòtic i un exterior classicista que potser vol evocar els segles més puixants en la història de la vila i cort). Però en altres llocs es fa l'esforç, com als primers segles, de pensar l'edifici en virtut de les necessitats de l'Església d'avui. És el cas, per exemple, de

la catedral d'Evry, diòcesi sufragània de París recentment creada, que es construí entre 1988 i 1995. Un gran edifici cilíndric de rajol al centre d'una plaça, capçat per un jardí, segons projecte encarregat a un arquitecte de prestigi com determinen els cànons contemporanis, recupera plenament el principi de centralitat i de visibilitat característic de temps passats tot incorporant alhora, al seu interior, una església (evidentment), però també un museu i centre de promoció de l'art sagrat, dependències de l'administració diocesana, sales polivalents i tota mena d'equipaments necessaris a una diòcesi situada a la perifèria de la capital francesa. Independentment de l'apreciació estètica de l'edifici, cal admetre que aquest aconsegueix plenament el que es demana en el concepte estricte de catedral, i encara algun element de l'ampli, com ara la monumentalitat.

I què passa amb les catedrals antigues? En una circumstància de descristianització com la present, aquests edificis poden aprofitar la interacció dels dos conceptes per recuperar tot el seu potencial de lectura en tant que llocs de culte, testimonis històrics, conjunts patrimonials, símbols identitaris. Tantes d'aquestes catedrals no podran mai deixar d'ésser un símbol, encara que sigui només per la seva posició topogràfica i per la seva incidència en l'*skyline* urbà. La catedral té avui la missió d'assumir i aprofitar tota la seva potència simbòlica, reconeguda més o menys instintivament pels corrents turístics, per tal de presentar els seus valors radicals: culte cristià, comunitat, espiritualitat, bellesa, història, vida. Una lectura que pot oferir perfectament, encara que no pugui fer-ho des de la catedralitat *stricto sensu*, la recentment nomenada basílica de Santa Maria de Castelló.

Proposta de restitució de la seu romànica de Girona i els seus edificis adjacents vers el s. XIII (Dibuix de Jordi Sagrera).

Bibliografia

ARMINJON, Catherine, i Denis L'AVALLÉ (dir.), 2001: *20 siècles en Cathédrales*, París: Centre des monuments nationaux.

BARRAL, Xavier, 1994: *Les catedrals de Catalunya*, Barcelona: Edicions 62.

CHEVALIER, Michel, 1997: *La France des Cathédrales, du IVe au XXe siècle*, Rennes: Ouest-France.

La conservación del patrimonio catedralicio, Madrid: Instituto de Conservación y Restauración de Bienes Culturales, 1993.

ERLANDE-BRANDENBURG, Alain, 1989: *La Cathédrale*, París: Fayard. [ed. castellana, Madrid: Akal, 1993].

ESQUIEU, Yves, 1994: *Quartier Cathédrale. Une cité dans la ville*, París: Rempart – Desclée de Brouwer.

NAVASCUÉS, Pedro, 2004: *La Catedral en España. Arquitectura y Liturgia*, Barcelona: Lunwerg.